

BIOGRAFIE NIEOCZYWISTE

Przełom, kryzys, transgresja
w perspektywie interdyscyplinarnej

pod redakcją

Magdy Karkowskiej

EDUKACJA. BIOGRAFIE W BADANIACH

BIOGRAFIE NIEOCZYWISTE

Przełom, kryzys, transgresja
w perspektywie interdyscyplinarnej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

BIOGRAFIE NIEOCZYWISTE

Przełom, kryzys, transgresja
w perspektywie interdyscyplinarnej

pod redakcją

Magdy Karkowskiej

EDUKACJA. BIOGRAFIE W BADANIACH

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2018

Magda Karkowska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Teorii Wychowania, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Mirosława Nowak-Dziemianowicz

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/yellow2j

© Copyright by Authors, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07731.16.0.K

Ark. wyd. 19,6; ark. druk. 20,875

ISBN 978-83-8088-865-4
e-ISBN 978-83-8088-866-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Magda Karkowska – Wprowadzenie	7
Część pierwsza. Metodologiczne aspekty badań nad biografiami	17
Marcin Gierczyk, Dagmara Dobosz – Metoda biograficzna i jej zastosowanie w naukach społecznych – analiza przeglądowa	19
Anna Natalia Kmiec – Biograficzne puzzle, czyli o zastosowaniu metody biograficznej w badaniach nad dziejami osiedla Rubinkowo w Toruniu	31
Magda Karkowska – Autoetnografia w perspektywie badań biograficznych – refleksje o metodzie, tworzyw i sposobach analizy narracji	41
Justyna Koszarska-Szulc – Strategie budowania dystansu wobec traumatycznych doświadczeń w autobiograficznej twórczości Artura Sandauera	61
Magdalena Dąbrowska – Na drodze do słownika pisarek rosyjskich (od „katalogu bibliograficznego” Stiepana Russowa do słownika Nikołaja Golicyna)	73
Anita Całek – Przełomy w życiu twórców – od archeologii pojęcia do praktyki badawczej	85
Zofia Okraj – Dlaczego działania transgresyjne intrygują i inspirują do badań (także) autobiograficznych?	99
Magda Karkowska – Tajemnice i ich biograficzne znaczenia a proces kształtowania tożsamości	113
Olga Hucko – Nieoczywistość autonarracji a tworzenie autobiografii	139

Część druga. Twórcy, artyści i ich biografie	153
Anna Smywińska-Pohl – Od Zuzanny Bier-Korngold do Suzanne Pacaud, czyli inteligenckie losy polskiej Żydówki	155
Dorota Gonigroszek – Karl Dedecius – tłumacz, ambasador kultury polskiej w Niemczech, humanista osamotniony	167
Paweł W. Maciąg – Artystka i jej biograficzne tajemnice. Kilka myśli o uczennicy wybitnego drzeworytnika Stanisława Ostoi-Chrostowskiego.....	181
Anna Szwarz-Zajac – <i>Tagebuch. Il diario dell ritorno dal lager</i> Liany Millu jako przykład opisu wyjścia z rzeczywistości obozowej	199
Joanna Pluta – Paradoks tandety – życie i twórczość Eda Wooda jako przykład sukcesu sztuki niskiej	209
Grażyna Mendecka – Biografia naznaczona cierpieniem w narracjach Fridy Kahlo.....	223
Część trzecia. Oczywiste i nieoczywiste w biografiach literackich	243
Monika Grącka – Wspomnienia Nikołaja Złotowratskiego próbą zażegnania kryzysu pisarza narodnika	245
Katarzyna Szmigiero – Narracje o szaleństwie a płęć. Różnice między męskim i kobiecym sposobem konstruowania autopografii w literaturze anglojęzycznej	255
Andrzej Fabianowski – Transgresja jako znak stałości. Casus Michała Czajkowskiego – Sadyka Paszy	269
Magdalena Zaród – <i>Moi współcześni</i> Stanisława Przybyszewskiego – autobiografia polskiego mizogina	285
Tomasz Wójcik – (Nie)przezroczysta biografia. Przypadek Leopolda Staffa	293
Paulina Urbańska – Biografia w biografii. Tadeusz Różewicz – Janusz Różewicz	301
Przemysław Kaniecki – Zamiast dziennika albo: Biografia i rękopisy (Tadeusza Konwickiego)	309
Justyna Kajstura – Tropa Mariusza Wilka – od „Solidarności” do domu nad Oniego.....	317
Noty o autorach	329

Wprowadzenie

Prezentowana Czytelnikom książka jest efektem naukowego spotkania, które odbyło się w dniach 2–3 marca 2016 roku w Łodzi podczas konferencji naukowej „Biografie nieoczywiste – przełom, kryzys, transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej” zorganizowanej przez Katedrę Badań Edukacyjnych Uniwersytetu Łódzkiego.

Chcieliśmy zainteresować ważną dla nas problematyką biograficzną przedstawicieli wielu nauk społecznych i humanistycznych, zaprosiliśmy więc na obrady zarówno pedagogów, psychologów, socjologów, kulturoznawców czy filologów, jak i osoby zajmujące się szeroko rozumianą twórczością artystyczną.

Rozważania o biografii, poznawanie i badanie biografii ludzkich okazało się fascynującym doświadczeniem. Przyjęcie określonych założeń czy perspektywy myślenia może te poszukiwania ukierunkować, przekształcić w fascynującą podróż w poszukiwaniu tego, czego nie wiemy o czynnikach kształtujących naszą tożsamość, wydarzeń decydujących o podjęciu kluczowych decyzji, stawieniu czoła pewnym wyzwaniom i rezygnacji z innych.

W badaniach biograficznych, a zwłaszcza w studiach nad biografiami twórców, dominują na ogół dwie różne tendencje: pierwsza z nich obejmuje analizę życia codziennego, diagnozę przebiegu procesów niejako „zwykłych”, radzenie sobie przez uczestników badań z codziennością, druga zaś koncentruje się na poszukiwaniu wydarzeń znaczących, przełomowych, w zasadniczy sposób wpływających na istotne zmiany w ich życiu (codziennosc *versus* przełomowość). Podczas konferencji zogniskowaliśmy nasze rozważania na kilku wzajemnie komplementarnych

obszarach związanych z teoretycznymi i metodologicznymi aspektami badania biografii, w tym wydarzeniach przełomowych, określanych właśnie jako epifanie i doświadczenia krystalizujące. Interesujące okazały się również refleksje na temat społecznego wymiaru biografii czy tego, w jaki sposób konstruowanie biografii bywa związane z istotnymi wydarzeniami społeczno-politycznymi czy przełomami w kulturze. Biografia w pewnym stopniu pozostaje przecież zwierciadłem obyczajowości, czasu w jakim żył i tworzył jej bohater.

Obrady podzielone zostały na kilka bloków: główny – sesja plenarna, oraz tematyczny, w skład którego weszły trzy sekcje: I – Metodologiczne aspekty badań biograficznych; II – Twórcy, artyści i ich biografie; III – Oczywiście i nieoczywiście w biografiami literackich.

Zgromadzone w niniejszym tomie teksty bezpośrednio do nich nawiązują.

Rozważania poświęcone metodologicznym aspektom badań biograficznych otwierają prace poświęcone analizie zastosowań metody biograficznej, zarówno w ujęciu szerszym, w naukach społecznych, jak i węższym, jako podejście zastosowane do badania społeczności lokalnych. I tak, Dagmara Dobosz oraz Marcin Gierczyk omówili założenia metody biograficznej, uzasadniając jej szczególną przydatność w badaniu życia osób dorosłych. Dalsza część opracowania poświęcona jest prezentacji wyników własnych badań nad zakresem tematycznym spełniających określone kryteria tekstów, wykorzystujących metodę biograficzną, a znajdujących się w dostępnych Bazach Biblioteki Oxfordzkiej.

Autorka kolejnego opracowania, Anna Natalia Kmieć, przedstawia ramowo aktualny stan prowadzonych przez nią badań nad historią i dziejami osiedla Rubinkowo w Toruniu. Metoda biograficzna wraz z towarzyszącym jej wywiadem zaprezentowana jest tutaj jako podejście pozwalające na spojrzenie na dzieje osiedla oczami jednostki i poprzez jej doświadczenia. We wzmiankowanym tekście szczególnego wyróżnienia doczekało się znaczenie zastosowania omawianej metody w poznaniu i opisie momentów przełomowych dla życia i dziejów miejsca i badanej społeczności.

Następnie, w artykule mojego autorstwa, uwaga Czytelników skierowana zostanie na pewne strategie tworzenia autobiografii poprzez podejście zwane autoetnografią, które związane jest z opisem własnych przeżyć, doświadczeń, z uwzględnieniem kontekstu społecznego, jak i znaczących wydarzeń, składających się na okoliczności biograficzne, jak również stanowiących jej tworzywo. W tekście poruszone są między innymi takie zagadnienia, jak historia podejścia autoetnograficznego w polskiej tradycji badań, współczesna nam mnogość sposobów rozumienia kluczowego terminu, relacje między autobiografią a autoetnografią oraz związki pomiędzy tworzeniem narracji autobiograficznych a psychoterapią.

Kwestia strategii budowania dystansu wobec traumatycznych przeżyć w autobiograficznej twórczości Artura Sandauera jest przedmiotem rozważań Justyny Koszarskiej-Szulc. W sposób analityczny przedstawia ona, w jaki sposób wspomniany pisarz traktuje w swych utworach szczególnie trudne doświadczenia i wydarzenia, których był uczestnikiem lub/i świadkiem. Podjęła też próbę analizy takich strategii budowania dystansu wobec traumatycznych doświadczeń, jak splątanie gatunkowe utworu, ironia, autotematyzm, delegowanie własnych przeżyć na bohatera autobiograficznego, posługiwanie się relacjami członków rodziny włączanymi w tekst autobiograficzny. W tym kontekście pojawiają się istotne pytania: czy wymienione strategie pozwalają na przepracowanie traumatycznych wydarzeń? Na ile może w tym pomóc uciekanie się do gatunków autobiograficznych? Czy autobiografia może stanowić źródło do rekonstrukcji biografii pisarza? Tak postawione pytania wraz z próbą odpowiedzi na nie inspirują do własnych poszukiwań.

Pozostając w kręgu literatury, mamy okazję zapoznać się z artykułem Magdaleny Dąbrowskiej, która ukazuje próby stworzenia słownika pisarek rosyjskich. W bibliograficznym raczej niż *stricte* biograficznym tekście wskazuje ona na fakt, iż jak dotąd były to wysiłki niedoskonałe ze względu na niedostatki wiedzy faktograficznej, mistyfikacje, błędy periodyzacji popełniane przez takich autorów jak Golicyn, Russow czy Makarow. Przekłamanie obecne w ich opracowaniach są następstwem rezygnacji z zasady tworzącej zręby badań biograficznych, która mówi, iż rekonstruowanie biografii, eksplorowanie źródeł przypomina gromadzenie i dopasowywanie kamyków mozaiki z towarzyszącą mu świadomością niekompletności i niedoskonałości swojego działania.

Lektura kolejnych artykułów pobudza Czytelników do refleksji nad znaczeniem przełomów oraz transgresji w biografii. I tak, rozważania Anity Całek pozwalają nam zapoznać się z leksykografią pojęcia 'przełom', prześledzić ewolucję znaczeń w badaniach literackich, jakiej termin ten podlegał na przestrzeni czasu. Autorka kładzie nacisk zarówno na archeologię przełomu, jak i na współczesną nam wielość ujęć i perspektyw, z jakich kluczowe dla tekstu pojęcie może być postrzegane, aby zakończyć swą analizę wskazaniem błędów jakie mogą obciążać badania biograficzne nad przełomami.

Pojęcie ściśle z przełomami powiązane to transgresja i towarzysząca mu, podjęta przez Zofię Okraj, próba nakreślenia istoty, rodzajów oraz motywów podejmowania działań transgresyjnych, a zarazem poszukiwania źródeł fascynacji naukowców i badaczy zarówno samym pojęciem transgresji, jak i treściami założeń składających się na paradygmat psychotransgresjonizmu. Autorka przybliży nie tylko różne aspekty zjawiska transgresji, ale porusza istotne dla badaczy biografii zagadnienia związane z operacjonalizacją wiodących pojęć jak i konceptualizacją samej problematyki

badawczej, dodając do tego kwestie związane z doбором właściwej techniki badawczej oraz rolą samej wypowiedzi autobiograficznej w konstruowaniu i rekonstruowaniu własnej biografii.

Skoro istotne znaczenie dla konstruowania biografii i samego procesu budowania tożsamości mają transgresje i biograficzne przełomy, być może warto zastanowić się, jaka jest biograficzna rola tajemnic?

Poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie poświęcony jest drugi z zawartych w tomie tekst mojego autorstwa. Kluczowe są w nim rozważania nie tylko o ewolucji postrzegania sfery prywatności w życiu każdego człowieka, ale i różnicach w rozumieniu pojęć takich jak tajemnica i sekret. W drugiej części artykułu dokonuję próby wpisania tajemnicy w sferę kontaktu z drugim człowiekiem, odwołując się do filozoficznej kategorii spotkania. Rozważania o biograficznych znaczeniach tajemnic kończy analiza ich znaczenia w cyklu życia z odniesieniem do koncepcji tożsamości Erika Eriksona.

Część pierwszą niniejszego tomu zamyka tekst Olgi Hucko poświęcony zagadnieniu nieoczywistości w autobiografii. Autorka, zajmując się przede wszystkim analizą znaczenia opowieści w autonarracjach, przedmiotem swoich dociekań uczyniła wędrowkę bohatera i znaczenie skryptów oraz paktów autobiograficznych w konstruowaniu własnej ścieżki życiowej. Celem, jaki jej przyświecał, było zarysowanie problemu nieoczywistości narracyjnego sposobu rozumienia świata, budowania własnej autonarracji i konsekwencji z owej nieoczywistości wypływających dla autobiograficznej wizji swojego życia. Istotne pytania, jakie zostały postawione w tekście, to: czy autonarracyjna refleksja rzeczywiście nadaje kształt życiu tak, jak opisuje to Jerzy Trzebiński? W jaki sposób możemy prowadzić studia nad autobiografiami i wypowiedziami autonarracyjnymi, by dotrzeć do sensu autorskich wypowiedzi? – to tylko niektóre kwestie zachęcające do dalszej analizy kluczowego zagadnienia.

Druga część opracowania, jak sygnalizuje tytuł *Twórcy, artyści i ich biografie*, poświęcona jest prezentacji interesujących faktów biograficznych, ich znaczenia i wpływu nie tylko na indywidualne losy jednostek, ale też na wyłanianie się nowych trendów w sztuce. Bohaterowie zebranych tekstów to malarz, rzeźbiarz, tłumacz i reżyser, a także osoby uprawiające twórczość w wyjątkowych warunkach uwięzienia w obozie koncentracyjnym lub w nie długim czasie po jego opuszczeniu.

Są wśród nich prekursorzy kulturowych czy obyczajowych przemian, obrazujący poprzez swoje biografie wyłanianie się osobistych, unikatowych rysów twórczych poczynań, jak też ogniskujący istotne ze społecznego punktu widzenia cechy środowiska kulturowego, w jakim żyli. Znajdziemy tutaj opisaną przez Annę Smywińską-Pohl sylwetkę Zuzanny Bier-Korngold (następnie Suzanne Pacaud) – jednej z wybitniejszych, choć nieznanych szerszemu gremium polskich intelektualistek (żydowskiego pochodzenia) pierwszej połowy XX wieku, przedstawicielki nauk społecznych, która nie

tylko uzyskała tytuł doktora w zakresie filozofii ścisłej, ale przez wiele kolejnych lat, rozszerzając swe zainteresowania na psychologię, prowadziła badania, publikowała nowe teksty i wykladała na uniwersytecie, z powodzeniem funkcjonując w zmaskulinizowanym i mniej czy bardziej niechętnym Żydom środowisku naukowym.

Chwilę później odnajdujemy opisane z niezwykłą starannością i dbałością o szczegóły losy Karla Dedeciusa, pisarza i tłumacza, który słowami samej Autorki – Doroty Gonigroszek – był tym, kim uczyniły go koleje losu: nie Niemcem i nie Polakiem, urodzonym i wychowanym w Łodzi, mieście czterech kultur. Dzięki wieloletniej pracy i wysiłkowi popularyzowania, znanej mu z czasów młodości, literatury i sztuki Dedecius stał się znanym na świecie ambasadorem kultury polskiej. Szczególne miejsce i szczególne znaczenie tego niezwykłego Europejczyka dla Polaków pozostaje w związku z jego niedawną śmiercią.

Kolejne artykuły poświęcone zostały historiom dwóch kobiet, które – poza uprawianiem sztuki – łączy fakt, że ich biografie zostały silnie naznaczone dramatem II wojny światowej. Bohaterka tekstu Pawła Maciąga, artystka plastyk – Zofia Janina Hiszpańska, aresztowana przez Niemców w 1941 roku, przebywała najpierw w więzieniu w Radomiu, potem w Pińczowie, a następnie osadzona została w Frauenkonzentrationslager Ravensbrück; druga z kobiet, o której opowiada Anna Szwarz-Zajęc, włoska pisarka Liana Millu, najpierw znalazła się w obozie przejściowym, potem przewieziono ją do Auschwitz-Birkenau, jeszcze później do Ravensbrück i Malchow. Obydwóm kobietom w najtrudniejszych chwilach pomagało tworzenie rysunków, czytanie wierszy, a także pisanie dziennika. Prawdopodobnie gdyby nie kontakt z zewnętrznymi – wobec panujących warunków – abstrakcyjnymi wartościami, kobiety te nie poradziłyby sobie w tak ekstremalnych okolicznościach. Ich historie potwierdzają znaną biograficzną prawdę, że najpierw umiera dusza, a dopiero później śmierć pokonuje ciało. Zawarte w tekście Anny Szwarz-Zajęc fotografie notatek sporządzonych przez pisarkę pokazują jak silnych emocji doświadczała Liana Millu, próbując porzucić okupacyjne przyzwyczajenia i nauczyć się na nowo funkcjonować w powojennym świecie. Obydwie historie to przykłady biografii podzielonych, sztucznie przerwanych przez wojenne wydarzenia, biografii, które z pewnością mogłyby zupełnie inaczej się potoczyć, gdyby nie traumatyczne doświadczenia i wspomnienia okupacji przez długie lata dręczące obydwie artystki.

Losy Eda Wooda, reżysera niskobudżetowych filmów, którego twórczość Autorka artykułu – Joanna Pluta – prezentuje jako przykład kiczu, paradoksu, a zarazem sukcesu sztuki niskiej, egzemplifikują nie tylko nieoczywistą biografię, ale i nieoczywisty wymiar dzieła filmowego, samej sztuki. Poznajemy twórczą drogę reżysera, ściśle uwarunkowaną zarówno psychicznymi skłonnościami artysty, jak i warunkami społeczno-kulturowymi,

w jakich żył i tworzył. Różne wizje biografii reżysera, różne hipotezy tłumaczące zainteresowanie jego twórczością ukazują życie Wooda jako fenomen nigdy do końca nie wyeksplikowany. Spotykamy się tutaj nie tylko z nieoczywistą biografią, ale i z nieoczywistym wymiarem dzieła filmowego, samej sztuki.

Część drugą książki, poświęconą biografiami twórców zajmujących się sztuką, zamyka tekst przygotowany przez Grażynę Mendecką.

Autorka prezentuje drobiazgowo opisane i udokumentowane losy meksykańskiej malarki Fridy Kahlo, której biografowie zgodnie przyznają, że gdyby nie szczególne losy i czas, w którym żyła, wypadki, którym uległa i kalectwo będące ich wynikiem, a także rozczarowanie ludźmi i otaczającą rzeczywistością – przejmujące obrazy, jakie tworzyła, z pewnością nie miałyby takiej siły wyrazu, nie poruszałyby dogłębnie emocji odbiorców. Najistotniejszą formą wypowiedzi autobiograficznych malarki, poza pamiętnikami i korespondencją, są obrazy opisujące w sposób metaforyczny jej przeżycia, historię życia, a także ciągłą oscylację między nadzieją a rozpaczą, jakże charakterystyczną dla twórczych biografii. To ich przekaz oraz możliwe sposoby odczytania stanowią oś konstrukcyjną wspomnianego tekstu.

W ostatniej, trzeciej części książki, zatytułowanej *Oczywiste i nieoczywiste w biografiiach literackich*, autorzy tekstów skoncentrowali się na wydobyciu transgresji, kryzysów, momentów przełomowych czy epifanii głównie w biografiiach pisarzy i poetów. Poddane zostały rekonstrukcji nieznane obszary, postawione ważne pytania, zaś uwagę czytelnika skierowano ku pozornie oczywistym kwestiom; badacze zdają się poszukiwać i odnajdywać w biografiiach swoich bohaterów to co nieznane, nieoczywiste, czasem niewyjaśnione, a czasem po prostu pomijane.

Przenosząc się do kręgu literatury, poznajemy historię rosyjskiego pisarza Nikołaja Złotowratskiego, którą prezentuje Monika Grącka. Tematem jej rozważań jest biografia pisarza narodnika, głęboko wierzącego w uniwersalne wartości, jakimi są wolność, równość i sprawiedliwość, przekonanego o wyjątkowości ludu rosyjskiego i konieczności kultywowania wspólnotowej formy życia społecznego. Analiza biografii Złotowratskiego pozwoliła Autorce ukazać filary konstruowania tożsamości – podkreślając, jak pochodzenie, atmosfera domu rodzinnego, zakres i formy edukacji oraz otoczenie społeczne wpływają na życie bohatera.

Przedmiotem przedstawionej w artykule Katarzyny Szmigiero analizy jest sposób, w jaki postrzegane i opisywane są doświadczenia związane z chorobami psychicznymi w biografiiach naznaczonych szaleństwem, których autorkami są kobiety, pisarki anglojęzyczne. Nie tylko kobiety wszakże, ponieważ Autorka koncentruje się na różnicach w konstruowaniu autopografii i samego sposobu doświadczania i postrzegania odmienności związanej z depresją i innymi schorzeniami natury psychicznej przez mężczyzn

i kobiety, ukazując Czytelnikom jak trudnym i złożonym zagadnieniem badawczym jest twórczość literacka osób dotkniętych chorobą psychiczną.

Ostatnią, „polską” część rozważań o oczywistych i nieoczywistych biografiach literackich otwiera Andrzej Fabianowski, pisząc o losach polskiego pisarza, Michała Czajkowskiego (Sadyka Paszy). Jest to biografia tak bogata i pełna sprzeczności, że i same transgresje bohatera uznać można – zdaniem Autora – za znak pewnej stałości. Na działalność polityczną, wojskową i dyplomatyczną Sadyka Paszy, na reprezentowane przez niego utopijne wizje społeczne wpływ wywarł sam Adam Mickiewicz. Czajkowskiego inspirował nie tylko narodowy wieszcz, sprzyjał on w życiu z powodzeniem zasadzie harmonii przeciwieństw znanej z poglądów Heraklita, godził więc role emigranta i kozaka z wyboru, wodza, dyplomaty, pisarza, ale i znanego w swym otoczeniu awanturnika. Przeanalizowanie tej wielowarstwowej biografii z pewnością nie było zadaniem łatwym ani oczywistym, pozostawiając czytelnikom wiele przestrzeni dla własnych zabiegów interpretacyjnych.

Przełomy osobiste, jak i nakładający się na nie kryzys kultury są przedmiotem rozważań Magdaleny Zaród poświęconych Stanisławowi Przybyszewskiemu. Autorka ukazuje znaczenie przełomów w konstrukcji biografii pisarza, koncentrując swą uwagę na takich czynnikach, jak sprzyjanie antynormom oraz świadome zabiegi antylegendotwórcze, które wyznaczały życiową drogę bohatera artykułu. Jedną z głównych osi konstrukcyjnych tekstu jest teza mówiąca, iż główny zwrot biograficzny wyznaczony został przez eskapizm wobec odkrytego w sobie elementu kobiecości, który zawocował mizoginią i w efekcie doprowadził do pęknięcia tożsamości autora *Moich współczesnych*. Aby dowiedzieć się, jak ono przebiegało i w jaki sposób odczuwał je sam Przybyszewski, a jak postrzegało te przemiany otoczenie, trzeba sięgnąć do biografii pisarza – do czego zachęca omawiany tekst.

Złożone relacje między życiem a sztuką, prywatnością i twórczością Leopolda Staffa opisuje Tomasz Wójcik. Autor zwraca uwagę na brak oczywistości, trudność dokonywania rozróżnień, niejako brak symetrii między tym, w jaki sposób poeta żył, a w jaki i przede wszystkim co pisał. Swoista antylegenda kreuje tajemnicę, zasłaniając niektóre wydarzenia, uniemożliwiając ich interpretację, zacierając granice między Staffem – człowiekiem a Staffem – poetą. Ja i nie ja, prawda i zmyślenie, metafora i codzienność, życie i poezja – ach, gdyby za pomocą tych antynomii można było cokolwiek rozjaśnić, rozdzielić w tej nieprzezroczystej biografii! Nie da rady – jak spostrzega Autor tekstu – bo nic albo prawie nic nie jest tutaj oczywiste ani zamknięte.

Bohaterem artykułu Pauliny Urbańskiej jest Tadeusz Różewicz, prywatnie przyjaciel Leopolda Staffa. Autorka nieprzypadkowo nazywa życie poety „biografią w biografii”, jako że jego tworzywem była śmierć brata,

Janusza, a także związana z nią trauma i rozpacz matki po stracie ukochanego syna. Pomiędzy braćmi istniał niezwykle silny, duchowy związek, niemal symbioza. Nieobecność, tragicznie przerwany, niedokończony projekt, niespełnienie biografii Janusza wraz z wysokim waloryzowaniem życia i pewną idealizacją jego osoby złożyły się na splot okoliczności i uwarunkowań, które zadecydowały o przebiegu życia Tadeusza Różewicza. Trudno tu o rozdzielenie, dystans, metodyczną analizę tego, które elementy były podmiotowe, które wspólne, kiedy Tadeusz Różewicz pisze i mówi o sobie, a kiedy rzutuje własne przeżycia na osobę zmarłego brata – i odwrotnie. Splątanie wątków, wielowarstwowość narracji z pewnością nie ułatwiają podjętego zadania badawczego.

Przedostatni z artykułów zebranych w prezentowanym Czytelniku tomie *Biografii nieoczywistych* Przemysław Kaniecki zatytułował *Zamiast dziennika. Albo biografia i rękopisy (Tadeusza Konwickiego)*. Autor kanwą swego tekstu uczynił wizerunek Konwickiego jako wyłania się z rękopisów pisarza – także niedrukowanych nigdzie notatek, zapisków, z których przed uważnym interpretatorem wyłaniają się klucze personalne – symbole, odniesienia, sformułowania pozwalające zrozumieć kim w istocie był bohater tekstu. Badacz nie tylko analizuje szczególne znaczenie osobiste i literackie wspomnianych rękopisów, uznając je za osobisty, intymny dziennik, ale i za świadectwo czasu w jakim Konwicki tworzył; prezentuje się jako przyszły biograf wybitnego pisarza. Będziemy na tę biografię czekać!

Książkę, którą oddaję w Państwa ręce, zamyka rys biograficzny Mariusza Wilka, zatytułowany *Tropa Mariusza Wilka – od Solidarności do domu nad Oniego*, którego autorką jest Justyna Kajstura. Wilk to współczesny pisarz, opozycjonista, były rzecznik prasowy Lecha Wałęsy. Tropa natomiast jest specyficznym rodzajem biografii, niejako dziejącej się na oczach czytelnika. Jej punktem wyjścia są rozmowy, spotkania, decyzje, jakie podjął bohater niedługo po zakończeniu działalności opozycyjnej. Wyruszając w podróż pozwolił, by miejsca, ludzie, refleksje, książki, które czytał, jak określa to Autorka „wydeptały go” – ukształtowały w niepowtarzalny sposób. Prowadzony przez Wilka dziennik jest rodzajem autokreacji, narzędziem autoanalizy napięć powstających w wyniku przenikania się biografii autorów czytanych i własnego życia autora dziennika, życia rzeczywistego i kreowanego z pobudek literackich. Efekt tych zabiegów jest dość niespotykany – oto mamy przed sobą zapiski z życia „w dzienniku”, wewnątrz powstającej narracji, a zarazem dziennik codziennego życia pisarza rozumiany jako pewien projekt literacki, efekt jego twórczych poczynań.

W zgromadzonych w niniejszym tomie tekstach Czytelnicy znajdą szereg wskazówek metodologicznych opisujących sposoby analizowania biografii twórców, zapoznają się z pewnymi aplikacjami metody biograficznej i podejść jej pokrewnych, spotkają się z tym, co nierzadko decyduje o tytułowej nieoczywistości biografii: przełomami, kryzysami, transgresjami

czy zwrotami. Wydarzenia te analizować można zarówno w perspektywie indywidualnej, jak i potraktować jako swego rodzaju zwierciadło epoki, jej kultury, obyczajowości, społecznych problemów. Ta właściwość znacznie poszerza możliwości zastosowania zgromadzonych w książce informacji.

Niezwykle ważną z punktu widzenia redaktora tomu cechą niniejszej monografii jest nie tylko wielość omawianych wątków i zagadnień biograficznych, ale też interdyscyplinarność podejścia do ich analizy. Autorami zgromadzonych tekstów są filolodzy, antropolodzy, psychologowie, kulturoznawcy, pedagodzy.

Oddając w ręce Czytelników książkę zatytułowaną *Biografie nieoczywiste – przełom, kryzys, transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej*, chciałam serdecznie podziękować Autorom za nadesłane teksty, a przede wszystkim za zaufanie, jakim obdarzyli mnie Państwo jako redaktora tomu.

Dziękuję Recenzentowi książki – Pani Profesor Mirosławie Nowak-Dziemianowicz za jakże istotne uwagi merytoryczne i ciepłe, życzliwe przyjęcie recenzowanych tekstów.

O przyjęcie wyrazów wdzięczności chciałabym także prosić Panią Redaktor Małgorzatę Szymańską, której doświadczenie edytorskie, skrupulatność i ogromne wyczucie językowe pozwoliły ukończyć prace nad powstającym tomem.

Na zakończenie pragnę wyrazić nadzieję, że nasze spotkania dotyczące badań i analiz poświęconych twórczym biografiami będą miały cykliczny charakter.

Łódź, listopad 2016
Magda Karkowska

Część pierwsza

METODOLOGICZNE ASPEKTY BADAŃ NAD BIOGRAFIAMI

MARCIN GIERCZYK, DAGMARA DOBOSZ

UNIWERSYTET ŚLĄSKI

Metoda biograficzna i jej zastosowanie w naukach społecznych – analiza przeglądowa

Pomimo częstej krytyki metody biograficznej wyrażanej przez przedstawicieli nurtów związanych z paradygmatem pozytywistycznym, znajduje ona coraz szersze zastosowanie w badaniach empirycznych realizowanych w ramach wielu dziedzin naukowych, między innymi takich jak literatura, historia, antropologia, polityka społeczna, edukacja i pedagogika, psychologia¹, medycyna, a także w badaniach feministycznych oraz w badaniach nad mniejszościami (por. Merrill, West, 2009). O tak zwanym „zwrocie naratywistycznym” możemy mówić od końca lat sześćdziesiątych XX wieku, kiedy to znacznie wzrosło zaciekanie sposobami doświadczania, interpretowania i konstruowania rzeczywistości przez osoby i grupy, co skłoniło badaczy społecznych do odejścia od standaryzowanych i ilościowych metod. Jednak dopiero ostatnie dekady przyniosły prawdziwy przełom jeśli chodzi o zainteresowanie problematyką badań biograficznych w naukach społecznych, ale nie tylko.

Z punktu widzenia tej dziedziny nauki oraz samej jednostki biografia pomaga dostrzec zarówno wzorce, jak i odrębności związane z życiem badanego. Mniejsze znaczenie ma tu obiektywne postrzeganie spraw i faktów, większą wagę kieruje się na sensy, jakie tym kwestiom przypisuje człowiek (Sarleja, 2003). Pozwala to na poznanie statusu poszczególnych

¹ W psychologii metoda biograficzna związana jest z nurtem hermetyczno-interpretatywnym.

doświadczeń jednostki w obrębie takich skrajnych kontekstów, jak wyjątkowość a ogólność i powszechność (*ibidem*: 16).

Podstawowym założeniem omawianej metody badawczej jest więc dotarcie do osobistego znaczenia określonego aspektu życia badanych. Ingeborg Helling (1990), korzystając z założeń Normana Denzina, wyróżnia dwa rodzaje biografii: biografię kompletną, w której zbierane są dane o całym życiu badanych podmiotów, oraz biografię tematyczną, gdzie gromadzi się dane dotyczące określonej dziedziny życia lub określonej fazy życia.

Niektórzy badacze wolą zbierać dane dotyczące „kompletnego” życia danego obiektu nawet wtedy, gdy celem ich badania na poziomie analizy jest tylko dotarcie do osobistego znaczenia określonych dziedzin życia. Twierdzą oni, że procedura ta umożliwia respondentowi umiejscowienie jego doświadczeń z określonych faz lub dziedzin życia w kontekście całokształtu własnego doświadczenia życiowego. Procedura zbierania danych musi, według nich, odpowiadać sposobowi, w jaki znaczenie przedmiotów tworzyło się w ciągu życia. Powiadają oni również, iż zbieranie danych tylko ze względu na określone dziedziny lub fazy życia z góry ustala zależności, wbrew temu, że celem badacza jest dotarcie do tego, jak je dostrzega sam badany (Helling, 1985).

Zdaniem Mattiasha Fingera (1989) szczególnie wartościowe wyniki przynosi badanie metoda biograficzną osób dorosłych (dojrzałych)². Przywołuje on siedem argumentów uzasadniających takie stanowisko; pierwsze cztery odnoszą się do badań biograficznych (studium przypadku), natomiast dwa ostatnie do grup fokusowych³. Przytaczane przez Fingera argumenty mają następujący charakter:

1. Osoby dorosłe najlepiej znają procesy przekształcające, w których brały udział, a także symboliczne środowisko, w którym te procesy mają własne znaczenie.
2. Badacz może mieć dostęp do tych procesów tylko, jeśli zrozumie je w sposób, w jaki rozumieją je (badani przez niego) dorośli.
3. Zrozumienie to nie jest obiektywne, ale retrospektywne, tzn. zdefiniowane przez „perspektywę tu i teraz” każdej z (badanych) osób, dlatego też nie może (zrozumienie) być odrębne/niezwiązane z historią życia tej osoby.
4. Bardziej obiektywne zrozumienie przez dorosłych ich procesów przekształcających może zostać uzyskane w momencie, kiedy (ba-

² Finger w swoich założeniach używa sformułowania „adult”, które może być tłumaczone na język polski jako „dorosły” lub „dojrzały”. W przypadku tych założeń bardziej zasadne wydaje się przyjęcie tłumaczenia „dojrzały”. Dorosłość jest umownie związana z określonym wiekiem, natomiast dojrzałość ujmowana jest wielowymiarowo, wiąże się z wieloma sferami życia człowieka, ma też związek z przeżyтыми doświadczeniami. Dorosłość powinna być spójna z dojrzałością, jednak zdarza się, że tak nie jest.

³ Ze względów etycznych dyskusyjnie może być wykorzystanie dwóch ostatnich argumentów w studium przypadku, chociaż za zgodą badanych, krytyczne odniesienie się do wypowiedzi przedmówców (oczywiście po przeprowadzonym wywiadzie, aby nie sugerować odpowiedzi) może wzbogacić badania.

dani) dorośli są w stanie krytycznie odnieść się względem własnej „perspektywy tu i teraz”.

5. Ta krytyczna świadomość jest nie tylko wynikiem procesów przekształcających, ale również warunkiem koniecznym do przeprowadzenia badania biograficznego; innymi słowy, przekształcenie i badanie nie mogą być oddzielne.
6. Ten „przekształcający wymiar” jest/zostaje wzmocniony poprzez stosowanie metody biograficznej w małych grupach, w których każdy z członków (grupy) stara się zrozumieć procesy przekształcające innych członków (grupy). Pozwala to (zrozumienie) każdej osobie uczestniczącej (w badaniu) na krytyczne zakwestionowanie własnej interpretacji (tych procesów) z perspektywy innych osób.
7. Dzielenie się wspólnym zrozumieniem (tych procesów) jest warunkiem niezbędnym, aby móc teoretyzować na temat procesów przekształcających każdego z uczestników badania wewnątrz/wśród grupy biograficznej.

Podsumowując, w metodzie biograficznej zastosowanie wywiadu częściowo ustrukturalizowanego, pogłębionego, pozwala znaleźć odpowiedź na pytanie jak badane podmioty doświadczają rzeczywistości społecznej, jak same ją kształtują, jak również na odkrycie fenomenu życia badanych aktorów społecznych (por. Urbaniak-Zajac, Kos, 2013).

Metody poszukiwań własnych

Autorzy niniejszego tekstu, posiadając dostęp do bazy biblioteki oksfordzkiej⁴, postanowili przyrzeć się zakresowi tematycznemu publikowanych tekstów wykorzystujących lub nawiązujących do metody biograficznej. W tym celu dokonano analizy przeglądowej tekstów zawartych w bazie. Naszym zamiarem nie jest pokazanie wyników konkretnych badań, ale poznanie dorobku badawczego, obszarów tematycznych, podejścia teoretycznego oraz sposobu wykorzystania metody biograficznej przez badaczy z różnych dziedzin nauki.

Wpisując frazę „biographic method” lub „biographic narrative” w bazie pojawiają się 863 opracowania dostępne *online*, w tym 521 zawartych w czasopismach prenumerowanych przez Oxford University Subscription Journals oraz 210 publikacji książkowych, w których porusza się problematykę lub wykorzystuje jako metodę badawczą metodę biograficzną. Łącznie daje to 1073 tekstów, opublikowanych w 18 językach, poruszających ponad 200 zakresów tematycznych⁵.

⁴ Dostęp do zasobów biblioteki oraz bazy mają wyłącznie studenci i pracownicy Oxford University.

⁵ Stan z lutego 2016 roku.